

Degnen i Middelalderen.

Af Troels Dahlerup.

Mens Præsternes Forhold saavel før som efter Reformationen er blevet Genstand for talrige Behandlinger, er Degnenes Historie hidtil overvejende kun skildret for 18. Aarhundredes Vedkommende, altsaa umiddelbart før Degnestillingens Ophævelse. Nærværende Linier vil søge at kaste Lys over nogle af de Problemer, der vedrører dette Embedes middelalderlige Periode, og da navnlig om hvad Forbindelse der er imellem den sacrale Diakongrad og den danske Landsbydegn, samt om hvad Rolle Reformationen har spillet for Embedet.

Med det samme maa det slaas fast, at selvom det givet er den latinske Glose *diaconus*, der (gennem Former som: Diakn, Diækn, Dieghen o. lign.¹⁾ sprogligt har udviklet sig til det danske »Degn« (maaske dog under Paavirkning af *decanus*²⁾), kan et saadant filologisk Argument ikke uden videre tages til Støtte for den Antagelse, at der følgelig maa være en nærmere Forbindelse, eventuelt Identitet, mellem de to Stillinger³.

Diakonembedet havde sin klassiske Periode under Oldkirkens Bystatsamfund, hvor Bispen nærmest optraadte som Stadens egentlige Sognepræst, mens Presbyterne var hans Medhjælpere i Sjælesorg og Sakramentsforvaltning,

¹⁾ Kalkar: Ordbog over det ældre danske Sprog («Degn»).

²⁾ Rikard Hornby m. fl.: Danmarks gamle Personnavne, Tilnavne I, Spalte 207.

³⁾ Jfr. Jon Juuls korte, men rammende Bemærkninger i »Kordegne og hans Tjeneste« S. 7 f. (1956).

og Diakonerne fra først af især tog sig af Fattigpleje, men ogsaa kunde varetage Opsynet med Kathedralen og dens Inventar. Under disse højere Grader (*ordines majores*) kom saa en Hærskare af Akolyter, Exorcister, Lectorer og Ostiarier, som oprindeligt hver synes at udøve ganske bestemte Funktioner, blandt andet ved Gudstjenesten. Den hierakiske Organisation fremhævedes ved, at man normalt skulde gennemgaa de lavere Trin, inden man modtog en højere Vielse, og for Graderne Subdiakon, Diakon og Præsts Vedkommende krævedes en bestemt Alder før Vielsen.

En saadan Ordning kunde Middelalderkirken naturligvis kun efterligne, hvor man som i Kapitler og Klostre raadede over en talstærk Gejstlighed. Saaledes bestod endnu i første Halvdel af 12. Aarhundrede Lunde Domkapitel af 8 Præster, 2 Diakoner og 2 Subdiakoner; men allerede nu var Grad og Funktion tydeligt adskilt, idet Medlemmerne uafhængigt af deres Vielse betegnedes efter deres Arbejdsomraade som Kantor, Cellarius, Custos m. fl.⁴. Det vil sige, at Diakongraderne var blevet til rene Vielsestrin, som den karrierelystne helst modtog ud i eet for umiddelbart efter at opnaa Præstevielse. 1502 blev saaledes i Rom Akolyten Laurens Nielsen fra Odense Stift 19. Februar viet til Subdiakon, 20. Februar til Diakon og 21. Februar til Præst, saa at han kunde begynde at fungere i det skaanske Sogn, han paa Forhaand havde skaffet sig⁵.

Naar det romerske Ritual den Dag i Dag foreskriver, at der i en Pontificalmesse skal deltage saavel en Præst, en Diakon som en Subdiakon, sker dette efter gammel Praksis derved, at to Præster for Lejligheden fungerer i de lavere Grader, jfr. at de 14 Kardinaldiakoner nutildags næsten altid er præsteviede (og Kardinalpræsterne bispeviede), idet disse gejstlige Mellemlinjer er blevet sjældne.

I Senmiddelalderen møder vi dog ret ofte Gejstlige, der

⁴) Jfr. L. Weibull: Skånes Kyrka I S. 48 f. (Lunds Domkyrkas Historia I).

⁵) Samme: Dipl. dioc. Lund. VI S. 57 f.

er blevet staaende paa et af Diakontrinene, men dette skyldes dels, at man ikke kan opnaa Præstevielse før det fyldte 25. Aar, dels at talrige Beneficiarer maatte have en Grad for at kunne besidde indtægtsgivende Sinecurer. Præstevielsen har disse dog længst muligt kviet sig ved at modtage, da dennes uudslettelige Karakter for stedse hindrede den Tilbagevenden til verdslig Stand, som trods alt ikke var umulig for den kun subdiakonviede, hvortil kom, at Præstevielsen paalagde sin Indehaver betydelig flere Pligter end Diakonvielsen. Følgelig kan det ikke vække Undren, at vi saa ofte ser Paven udstede Tilladelser for Diakoner til ikke at lade sig præstevie⁶, og Resultatet blev, at adskillige danske Gejstlige ved deres Valg til Biskop kun besad Diakongraderne og derfor snarest maatte indhente det forsømte⁷.

At disse Diakoner intet har at gøre med Landsbydegne, er umiddelbart indlysende; men nu møder vi ved Siden af ovennævnte ogsaa andre Kategorier af Gejstlige med Degnenavn, saaledes Ærkedegnen, der ganske vist oprindeligt som *archidiaconus* havde været Forstander for Katedralens talrige Diakoner, men som allerede før 900 havde udviklet sig til at blive en gejstlig Retsembedsmand, der normalt præsteviedes og fra da af var uden nogen som helst Forbindelse med Diakonerne endsige Kirketjenerne. Desuden findes »Degn« ogsaa som lokal dansk Betegnelse for *decanus*, eventuelt i Sammensætningen »Domdegn«, vel netop for klart at holde ham ude fra Landsbydegnen, med hvem denne fornemme Domkapitular ingen Berøring havde, og i Praxis vil det kun sjældent være vanskeligt at se, hvornaar der er Tale om en højgejstlig Præbendar og en egentlig Degn, idet hine naturligvis altid tiltales Hr. (*dominus*), Degnene aldrig.

⁶) Acta pontificum VI Nr. 4753, 4765 o. m. a.

⁷) Aarhusbispen Ove Bille var Diakon (ibid. VI 4783—92), Viborgbispen Niels Glob blot Subdiakon (ibid. IV 2732), jfr. at Leo X ved sit Valg til Pave kun var diakonviet.

I Domkirkeforvaltningen havde man selvfølgelig stadig Brug for mange specielle Funktionærer, og vi møder her en Række af Kantorer, Sakristaner, Succentorer m. fl., der formelt havde overtaget de oldkirkelige Lavgraders Arbejdsomraader; men nu var disse normalt Kanniker og dermed ofte præsteviede, medens det manuelle Arbejde udførtes af Degne, Klokkere o. lign.⁸.

Vender vi os til Degnens udenlandske Kolleger, ser vi, at han i England kaldes *parish clerk* (af clericus, dvs. Gejstlig udenfor Højgraderne) eller *beadle* (af bedellus, »Pedel«), i Tyskland *küstner* (custos) og i Sverrig *klockar*, altsaa Betegnelser, der understreger hans Karakter af underordnet Kirketjener og Medhjælper til det manuelle Arbejde.

Spørgsmaalet om, hvorfor man da herhjemme valgte at give Kirketjeneren en principielt ukorrekt Betegnelse, lader sig selvfølgelig ikke besvare med Vished; maaske havde man i de første Aarhundreder efter Kristendommens Indførelse søgt at skaffe virkelige Diakoner som Landsbypræsternes Medhjælpere. Endnu i 13. Aarhundrede anføres ikke sjældent i latinske Kilder en diaconus ved Landsbykirker, omend det naturligvis er uvist, om der i saa Fald er Tale om en rigtig Diakon eller blot en Degn; men i 14. Aarhundrede afløses Udtrykket bortset fra Kloster- og Kapitelskirker af Betegnelser med helt anden Betydning⁹. Mon ikke en almenmenneskelig Trang til Titelinflation med paafølgende Devaluering har spillet en betydelig Rolle? Efter Coelibatstvangens Gennemførelse har der i hvert Fald næppe været mange Diakoner i egentlige Sognedegneembeder, idet Graderne fra Subdiakon¹⁰ og opefter skulde leve ugifte, mens vi har talrige Vidnesbyrd om lovformeligt ægteviede Landsbydegne.

⁸) Jfr. C. A. Christensen: Roskildekirkens Jordebøger og Regnskaber S. 344 f., 355, 358 og 367.

⁹) Erslev: Testamenter (Register: »Diakon«, »Degn«).

¹⁰) For Subdiakonernes Vedkommende dog først fastslaaet af Gregor d. Store (c. 1 Dist. XXXI).

Naar Degnen ikke var Diakon, hvad var han da? Hans Placering fremgaar i Virkeligheden ganske tydeligt af Senmiddelalderens latinske Dokumenter, idet han her ikke tilbageoversættes til *diaconus*, men afvekslende tituleres *minister* (dvs. Tjener), *custos* (Vogter, i plattyske Tekster: kästner), *campanarius* (Klokker) og navnlig fra Renæssance-tiden det klassisk klingende *œdituus* (Tempelvogter), dvs. atter Betegnelser, der uden noget som helst sacralt Indhold fastslaar hans Kirketjenerstilling.

Dette bekræftes til fulde af de desværre kun faa Bestemmelser, som de middelalderlige Synodalstatuer indeholder om Degnen: han skal ringe med Kirkens Klokker¹¹, han skal renholde Kirken og dens Inventar¹², og han skal være tilstede under Gudstjenesten¹³, selvfølgelig i Egenskab af Messetjener, dvs. i Hovedtrækkene samme Arbejdsomraade som efter Reformationen. Kun paa eet Punkt kan vi maa-ske finde en mindre, omend i det lange Løb væsentlig Forskel; efter Statutterne ser det ud til, at det især paahvilede Præsterne at undervise deres Sognebørn i de kristelige Grundlærdomme, vel i Almindelighed gennem deres Prædikener¹⁴; specielt Daabsordene, ogsaa Pater noster, Ave Maria og Credo skulde dog selve Sognepræsten lære dem¹⁵, og først i Udkastet til Christiørn II's Lov for Landet siges, at dette skal udføres af Præst, Degn eller anden lærd Mand¹⁶. Efter Reformationen overtager Degnen den egentlige Kathekisering og ender sluttelig som Skolelærer.

Desuden kan Synodalierne indeholde Forskrifter angaaende Degnens Klædedragt og Frisure, og ifald han var i Besiddelse af den beskedne Akolytgrad, skulde han som

¹¹) Aarhus (ca. 1440) & 10 (Thorkelin: Danske Kirkelove S. 55), Lund 1497 (ibid. S. 133 Stk. 2).

¹²) Aarhus & 11 (ibid. S. 55), Slesvig ca. 1497 (ibid. S. 68 Stk. 3).

¹³) Aarhus & 66 og 77 (ibid. S. 73 og 82), Slesvig (Ibid. S. 89 Stk. 4) og Roskilde 1517 (Kh. Saml. 2. R. III S. 268).

¹⁴) Jfr. ovennævnte m. fl. Statutters hyppige Prædikenpaabud.

¹⁵) Aarhus & 29 (Thorkelin S. 62).

¹⁶) Kolderup-Rosenvinge: Gamle Danske Love IV S. 60.

Vidnesbyrd om Tilhørsforholdet til Gejstligheden bære Tonsur¹⁷. Men dertil kommer, at disse Forordninger ved Siden af ofte meget detaillerede Regler specielt for Sognepræsterne altid har talrige Bestemmelser vedrørende *clerici* i Almindelighed, og det forekommer mig ret sandsynligt, at flere af disse ogsaa har taget Sigte paa Degnene. Foruden generelle Krav om sømmelig Optræden og sædelig Vandel møder vi mere konkrete Forbud mod Drukkenskab, Hor, Spil, Dans osv., og især Forbuddet mod, at Gejstlige skaffede sig verdslige Bierhverv som Tingskrivere, Toldere o. lign.¹⁸, erindrer om de ganske tilsvarende efterreformatoriske Bestemmelser, som da navnlig var rettet imod Degnene.

Om Degnenes almindelige Position i Samfundet ved vi ikke meget; han indtog da som siden en mærkelig Mellemstilling ved som kirkeansat juridisk at blive medregnet til den privilegerede gejstlige Stand og samtidig ved sit Embedes Karakter at høre til midt iblandt Sognets almindelige Befolkning. Som før nævnt levede han ofte, ja vel normalt, i Ægteskab. Gimlingedegnen var sidst i 15. Aarhundrede giftet ind i en ganske vist forarmet Lavadels-slægt¹⁹, og utallige Gange ser vi Degnen og hans Hustru som Medlemmer af de lokale gejstlige Kalenter, hvor Præstens Deje i alt Fald aldrig optræder officielt²⁰. Naar det saaledes saa ofte fremhæves om Ærkebiskop Birger Gunnersen, at han var Degnesøn, saa kan vi her møde Aristokratiets Harme over, at en saa lavættet Person havde opnaaet Rigets ypperste Embede, men aldrig den moralske Forargelse, der givet vilde være kommet til Orde, ifald hans Fader havde været Diakon med Coelibatspligt.

Betydeligt bedre belyst er Degnens økonomiske Stilling

¹⁷ Lund, før 1496, (Thorkelin S. 117), Slesvig (ibid. S. 88 Stk. 2), Roskilde (Kh. Saml. 2. R. III S. 270).

¹⁸ Roskilde (Kh. Saml. 2. R. III S. 289).

¹⁹ Repertorium Danicum 2. R. 4090—92, 5683.

²⁰ C. Nyrop: Gildesskraaer I S. 136, 317, 462 o. m. a.

i Senmiddelalderen; ofte havde Sognet en Degnestavn, en Fribolig, hvortil der kunde ligge lidt Jord. Som en besked Parallel til Sognepræstens Tiende modtog han en Degnetrave eller Klokkerskæppe af Sognets Avlsbrugere, dertil Accidenser af Brød, Ost, Æg og Flæsk ved Højtiderne samt lejlighedsvisse Ydelser for sin Medvirken ved Daab, Vielse, Introduction og Begravelse²¹, dvs. nøjagtigt samme Indtægter som efter Reformationen, hvilket ikke kan undre, da Kirkeordinansen 1539 jo netop stadfæstede de Rettigheder, som Degnene havde haft »i Bispens Tid«²². I de ældste Lister over den fynske Gejstligheds Indkomster (fra 1570erne) ser vi da ogsaa med al ønskelig Tydelighed, hvorledes man ofte med Held bestræbte sig paa at føre Embedernes Adkomster tilbage før Reformationen, der heller ikke paa dette Punkt kan antages at have medført et Brud²³.

I Senmiddelalderen oppebar Degnene i Aarhus Stift sammen med Sognets fattige Halvdelen af Mariebyrd²⁴, formentlig fordi han da ogsaa skulde tage sig af Fattigforsorgen, en Opgave der med Tiden blev hans engelske Kollega the beadle's Hovedbeskæftigelse. Ogsaa efter Reformationen kan der hentes Træk, der viser nogen Forbindelse mellem Degn og Fattigpleje, men i Hovedsagen blev dette dog Kirkeværgernes Arbejde, hvorfor disse da ogsaa i latinske Kilder efter Reformationen benævnes med den Diakontitel, som Datiden altsaa vidste, at Degnene intet Krav havde paa²⁵.

Manglede Sognet Degnebol, var det almindeligt, at man

²¹) Listen over den Falsterske Gejstligheds Indtægter ved Reformationen (D. Mag. 5. R. VI S. 273 ff), jfr. den ganske parallelle Opgivelse fra Skaane 1539 (Rørdam: Kirkelove I S. 143 ff).

²²) Rørdam: Kirkelove I S. 98.

²³) Ældre Arkivregistraturer V, 2. Afd. passim., for Indtægterne umiddelbart efter Reformationen jfr. Svend Gissel: Sjællands Stifts Landebog passim, og Ljunggren och Ejder: Lunds Stifts Landebok passim.

²⁴) Aarhus §. 8 (Thorkelin S. 54).

²⁵) Rørdam: Kirkelove I (Register: »Degn«, »Fattige«, og »Kirkeværgere«).

skaffede Degnen Hus enten paa Præstens eller især paa Kirkens Grund²⁶, eventuelt stedte man ham ligefrem en af Kirkens Gaarde, formentlig paa favorable Vilkaar; ofte fik han overladt spredte Kirkeagre til Brug uden Afgift mod at paatage sig forskellige Vedligeholdelsespligter overfor Kirkeinventaret, Klokkeringen m.m.²⁷. Endelig kunde han have frit Ildebrændsel²⁸, og utvivlsomt havde mange Degne allerede dengang udnyttet deres Skrive- og Læsefærdighed til at skaffe sig Biindtægter; trods Synodalstatuternes udtrykkelige Forbud mod, at Gejstlige var for Exempel Ting-skrivere, finder vi ikke alene Degne saa hyppigt som Med-udstedere af Herredstingsakter, at det er nærliggende at tænke sig, at det er disse, der har ført Pennen; men den Slemmingedegn kaldes ved Lejlighed ligefrem Herredsskriver i Musse Herred²⁹.

Kun fra Falster har vi egentlige Opgørelser over Degnekaldenes aarlige Afkastning, som Regel mellem en 20 og 40 mk. Til Sammenligning kan anføres, at Præsternes Indtægter sammesteds ansloges at ligge fra ca. 100 til 300 mk., og normalt synes Degnen der at have mellem 1/5 og 1/7 af Præstens Indkomst, et Forhold, der ikke ligger alt for langt fra Roskildebispens Skattesatser, efter hvilke Degnen skulde af med 2 mk., naar Præst og Kirke hver betalte 8 mk.³⁰. At Roskilde Stifts Degne imod al Skik og Brug havde Pligt til for hvert Herred to Gange aarligt at sende en Repræsentant til Landemode kan tænkes at staa i Forbindelse med en saadan Skatteligning og -indkrævning³¹, idet der fra hvert Herred ikke blot sendtes en Præst, men desuden ganske uhørt en Lægmand (Kirkeværgerepræsentant?);

²⁶) Ældre Arkivregistraturer V S. 955 f., 961, 1035, 1063 m. m.

²⁷) Ibid. V S. 961 (*han skal rense Messeklæderne, sno Lys, vedligeholde Klokkestrengen, ringe og feje Kirkegulvet*), og S. 844 (*hoide Kirken med Salt og Røgelse*).

²⁸) Ibid. V S. 874 f.

²⁹) Repertorium 2. R. 9650, jfr. 9580, 81, 9708, 10021 o. m. a.

³⁰) Repertorium 2. R. 9856.

³¹) Roskilde (Kh. Saml. 2. R. III S. 285).

men Aarsagen til disse specielle sjællandske Forhold kan ogsaa tænkes at ligge i, at Degnene ligesom Kirkeværgerne flere Steder havde dannet egne Kalentegilder³², og een af disse Gilders Opgaver var netop at viderebefordre de paa Landemodet udstedte Bestemmelser til samtlige Medlemmer.

Ligesom efter Reformationen har det sikkert været en broget Skare, der beklædte Degnestillingerne rundt om i Landet; men da Degnen som Messetjener har skullet deltage aktivt i Gudstjenesten, maa han normalt have kunnet, om ikke — som krævet i Kirkeordinansen — læse Latin, saa dog i hvert Fald synge Responsorierne m.m. Selvom Kirkeordinansen synes at søge Løbedegneinstitutionen udvidet, var denne dog kendt tidligere, blandt andet fra Ribe, hvis Kathedralskole havde Ret til at udsende sine Peblinge til de 21 i og nærmest ved Stiftsstaden liggende Sogne³³, ogsaa for Svendborgs Vedkommende synes den at gaa tilbage før Reformationen³⁴, og Christiern II's Udkast til Landsloven nævner følgelig Princippet som en Selvfølgelighed³⁵. I de talrige af Klostre ejede Kirker kan man tænke sig, at udsendte Lægbrødre eller Disciple fra Kloster-skolen har varetaget Messedrengefunktionen, men i alt Fald i Fyns Stift synes Anvendelsen af Sædedegne at have været det normale. Om deres Rekruttering i Almindelighed kan vel intet sikkert siges, men mon det ikke som saa ofte senere var Folk, der tidligt var slaaet ud af den lærde Løbebane, det være sig paa Grund af manglende Evner eller Midler, og som derfor tog til Takke med et ganske vist beskedent, men dog ret sikkert Udkomme, hvor deres begrænsede Lærdom alligevel kom til sin fulde Ret.

Heller ikke om Degnenes Kaldelse har vi større Viden; i Udlandet tilhørte den normalt Kirkepatronen, og her-

³²) Ibid. S. 285, jfr. C. Nyrop: Gildeskraaer I S. 340.

³³) Bjørn Kornerup: Ribe Katedralskoles Historie I S. 72.

³⁴) Ældre Arkivregistraturer V S. 1033 f.

³⁵) Kolderup-Rosenvinge: anf. værk IV S. 60.

hjemme ser vi, at Frederik I ikke blot udnævner Degne til kongelige Patronatskirker³⁶, men da han 1527 afhænder sine Rettigheder over Hesselager Kirke til Johan Friis, fulgte ikke blot Præste-, men ogsaa Degnekaldelsen med³⁷. Udenfor Kronens Kirker har vi dog Vidnesbyrd om, at Sognepræstens Samtykke var af væsentlig Betydning³⁸, og naar vi over for talrige Præstepræsentationsbreve til de kongelige Kirker kun kender to vedrørende Degne, skyldes dette vel, at et saa inferiørt Spørgsmaal er blevet afgjort paa Stedet af Sognet selv under Øvrighedens Tilsyn.

³⁶) Aktstykker til Fyns Historie II S. 148.

³⁷) Frederik I's Registranter S. 156 og 158.

³⁸) Ældre Arkivregistraturer V S. 959.